

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 159.923.07

ВЛАСОВА Олена Іванівна

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

АКМЕОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОВОГО УЧНЯ ЯК ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті на основі теоретичного аналізу узагальнені базові характеристики соціалізованої та життєво успішної особистості, якими є її гуманність, мудрість та креативність, автономність і суб'єктність, мужність та помірність, а також справедливість і трансцендентність як орієнтація людини в організації життя на цінності культури та духовний розвиток, що в сукупності забезпечують реалізацію обдарованою особою у власній самореалізації широких соціальних інтересів; виділено низку організаційно-методичних принципів, на яких має організовуватись діяльність закладів освіти обдарованих, аби сприяти успішній соціалізації таких осіб та досягненню ними життєвого успіху, представлені результати експериментального дослідження оптимальних умов ефективної освітньої соціалізації та розвитку цілісної особистості обдарованих школярів в умовах спеціально створеного акмеопростору гуманітарного ліцею.

Ключові слова: обдарованість, освітня соціалізація, розвиток обдарованих школярів, акмеологічна система ліцею

Постановка проблеми. Притаманність людині високо розвинутих здібностей визначається як її обдарованість [4]. У сучасному науково-психологічному баченні обдарованість є системою (ансамблем) здібностей. Самі здібності розуміються як властивості людини в їхній відповідності або невідповідності

вимогам певної діяльності, для якої вони можуть бути потенціальними, але можуть стати й актуальними здібностями [7]. Обдарованість школяра як «ансамбль» здібностей є системною властивістю особистості учня, що проявляється в високих показниках його успішності в навчальній або іншій продуктивній діяльності. Вона констатується через стабільно високі результати досягнень носія та відносно низькі показники психофізіологічної ціни таких результатів, у порівнянні з представниками статистичної норми.

Обдарованість як система індивідуально-типологічних особливостей особистості формується прижиттєво на основі принароджених задатків людини і у відповідних умовах. Провідними серед таких умов є умови сімейної, освітньої та трудової спеціалізації. Предметом аналізу цієї статті виступають психолого-педагогічні умови успішної освітньої спеціалізації обдарованих осіб.

Освітня спеціалізація – це процес і результат набуття соціальної та особистісної зрілості користувачами освітніх послуг. Суть цього процесу, який розгортається в спеціально створених для цього умовах освітнього середовища, а в сучасному глобалізованому світі ми можемо говорити і про освітній простір, полягає в педагогічній взаємодії педагогів і учнів (вихованців) з метою освоєння останніми соціокультурного досвіду через привласнення знань, соціальних ролей, норм і цінностей, притаманних сучасному їм суспільству. На полюсі педагога освітня спеціалізація – це процес цілеспрямованого впливу на зростаючу особистість спеціально підготовлених фахівців (педагогів, вихователів, викладачів, наставників) як носіїв соціокультурного досвіду, основна *місія* яких полягає в актуалізації, «пробудженні» та всіякому сприянні розвитку в учнів особистісного початку – їх просоціальної спрямованості, цінностей та здібностей. Полюс вихованця, учня, особливо обдарованого, позначає його самостійна активна позиція, спрямована на загальний розвиток та освоєння саме тих царин соціокультурного досвіду, до яких наявні здібності. Протягом освоєння відповідних видів

діяльності відбувається подальший розвиток здібностей, а успішні, позитивні результати такої роботи формують у школяра *схильність* або особистісну готовність до її здійснення та розвитку й надалі. Загальним критерієм ефективної соціалізації, за такого бачення, виступає готовність зростаючої обдарованої особистості творчо освоювати та здійснювати певні соціальні функції, тим самим забезпечуючи реальне відтворення та розвиток суспільства, а також власну самореалізацію в ньому.

Істотним стає питання про змістовне наповнення або психологічний профіль обдарованої та соціалізованої особистості, тобто людини, яка хоче, готова та здатна успішно самореалізовуватись. Такий профіль доцільно розглядати як мету або вихідний орієнтир організації всієї педагогічної роботи сучасних установ освіти обдарованих учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз творчої спадщини найкрупніших персонологів ХХ століття: німецьких (К. Ясперса, Е. Шпрангера), американських (А. Адлера, Е. Фромма, Г. Олпорта), персонологів-марксистів (В. Басов, Е. Ільєнков, К. Абульханова) з наполегливою постійністю навіртає на думку про те, що соціально успішна людина у своїй психологічній суті – це людська особистість в її найбільш високих, найбільш розвинених проявах. Цей стан розвитку дозволяє такій людині продуктивно адаптовуватись до мінливих умов соціального середовища, більш ефективно, в порівнянні з іншими, самореалізовуватись в соціальному середовищі, зберігаючи при цьому необхідний баланс особистісної свободи та індивідуальної безпеки (що є гарантією збереження особистісної самовизначеності), а також створювати відповідні умови для самореалізації інших [3].

Із точки зору позитивної психології, в основі життєвого успіху людини лежать «сильні сторони» її характеру або добродієвності (чесноти), які протягом століть існування людської цивілізації довели свою продуктивність. М. Селігман та К. Петерсон спеціально дослідивши такі характеристики зазначають, що переважно клінічна орієнтація світової психології до недавнього часу, на жаль, утримувала увагу

більшості психологів на проблематиці кордонів норми та патології людської психіки, прикладом чого є перелік симптомів Діагностичного статистичного довідника. На противагу цій «Біблії психіатрів» зазначені автори, використовуючи транскультурний підхід, створили класифікатор людських переваг та добродійностей, які є важливими для формування успішної людини. До списку основних добродійностей увійшли 6 провідних характеристик людини: гуманність (доброта, любов), мудрість, мужність, справедливість, помірність та трансцендентність [6; 9].

У теорії соціального характеру Е. Фромма найближче до розуміння обдарованої, соціально успішної особистості наближається так званий продуктивний тип характеру, який, на думку автора, є певним ідеалом, кінцевою метою в розвитку людства. Він – втілення балансу максимального розвитку основних екзистенційних потреб людини та її продуктивно-творчих потенціалів. Основні детермінанти розвитку такого характеру – це любов і праця, реалізуючись через які, людина інтегрується в суспільство, відчуваючи себе цілісною індивідуальністю. За Е. Фроммом, така людина незалежна, спокійна й чесна, любляча і креативна. Завдяки продуктивному мисленню, праці й любові до всього живого вона здійснює соціально корисні вчинки. Продуктивне мислення забезпечує їй раціональний, свідомий рівень особистісної та соціальної ідентифікації; продуктивна праця відкриває особистості можливість творчого самовираження через створення суспільно корисного продукту; а сила продуктивної любові, проявляючись через повагу, піклування і відповідальність за інших, об'єктивується на рівні її глибокого переконання як прийняття будь-якої живої істоти та небайдужість до її потреб [8].

Співзвучність позиції Е. Фромма наявна і в теоріях інших дослідників: самоефективності А. Бандури, самодетермінації Р. Райяна та Е. Десі. Так, А. Бандура називає самоефективність найважливішим механізмом підтримання продуктивності існування людини. На думку А. Бандури, самоефективність – це своєрідна переконаність людини у власній здатності управляти

подіями свого життя [8]. Цей механізм автор описує як уміння людини самостійно вибудовувати свою поведінку відповідно до специфіки ситуації або наявного завдання, залучаючи притаманні їй ресурси. Очевидно, що таке гнучке психологічне утворення людини вкрай важливе для прояву її обдарувань. Вона виступає своєрідним еквівалентом переживання нею власної суб'єктності. Вважається, що самоефективність є мотивуючим джерелом соціальної активності людини, яка формується як досвід її продуктивної адаптації та самореалізації в соціальному просторі існування.

Для К.О. Абульханової показником потенціалу соціалізованості та самореалізованості людської особистості виступає рівень її суб'єктності. Суб'єктність проявляється в здатності людини до активної трансформації умов власної життєдіяльності та свого ставлення до них, що знаходить прояв у її соціальній активності. Визначення орієнтирів освітньої соціалізації обдарованих актуалізує інтерес до дослідження К.О. Абульхановою такого психо-соціального типу людини як «нові росіяни», яким, за свідченням дослідниці, сьогодні притаманні найвищі рівні адаптованості та самореалізації в сучасном пострадянському суспільстві, що обумовлено високими і оригінальними інтелектуальними здібностями цих людей у поєднанні з їх розвиненою ініціативою та відповідальністю [5]. Істотна обмеженість виявленої суб'єктності таких підприємців полягає в тому, що вони вибудовують відносини «Я – суспільство» за типом суб'єкт-об'єктних відносин. На противагу цьому, найуспішніші підприємці з економічно розвинених країн (Р. Бранч та ін.) сьогодні дотримуються іншої бізнес-ідеології «капіталізму з людським обличчям», що побудована на культивуванні гуманних суб'єкт-суб'єктних відносин між виробниками та споживачами, роботодавцями і найманими працівниками.

Не менш важливий аспект самореалізації обдарованої та соціально успішної людини – це питання психологічної ціни її успіху. Мова йде про умови досягнення обдарованим суб'єктивного благополуччя або особистого щастя, яке

змістовно включає в себе не лише поняття фізичного здоров'я, а й здоров'я психологічного і соціального, задоволеності життям, позитивної емоційності, стійкості духу і т.д. На думку найпопулярнішої дослідниці суб'єктивного благополуччя К. Ріфф, його складові – це *самоприйняття* людини як позитивне ставлення до себе і свого минулого життя, *позитивні стосунки з іншими* як відносини з людьми, пронизані турботою і довірою, *автономність*, тобто здатність існувати самостійно і незалежно, слідувати власним переконанням. Це також наявність *цілей в житті*, занять, що додають сенс життю, *життєва компетентність* або здатність виконувати вимоги повсякденного життя, а також *особистісне зростання* людини, її почуття безперервної самореалізації і розвитку [10, с.1383-1394].

Таким чином, базовими характеристиками соціалізованої та успішної особистості виступають її гуманність (орієнтованість на людей), мудрість (широкі знання та креативність), автономність і суб'єктність, мужність та помірність, а також справедливість і трансцендентність як орієнтація людини в соціальній поведінці на моральні норми культури, духовний розвиток, які в сукупності забезпечують реалізацію широких соціальних інтересів як особистості, так і інших людей.

Неподільність механізмів продуктивного розвитку людини та суспільства робить очевидним розуміння того факту, що створення адекватних умов для становлення психологічних механізмів самореалізації обдарованих – специфічне і важливе завдання психолого-педагогічної роботи з такими особами. Особливі освітні умови розвитку обдарованих учнів виникають у спеціалізованих освітніх закладах (гуманітарних, фізико-математичних, технічних, природничих ліцеях та гімназіях) як перехідних структурах між загальноосвітніми закладами і закладами університетської освіти та профільними ВНЗ. У межах освітнього середовища такого закладу обдарований учень, визначившись зі стратегічним напрямком розвитку свого особистісного потенціалу, сподівається отримати додаткові

освітні можливості для його розгортання з метою подальшої продуктивної професіоналізації та особистісної самореалізації.

Психолого-педагогічний аналіз сучасного досвіду роботи кращих із числа вітчизняних і зарубіжних навчальних закладів для обдарованих, дозволяє виділити низку організаційно-методичних принципів, на яких має будуватись їхня діяльність, аби сприяти ефективній освітній соціалізації обдарованих учнів. Як основні серед них виділимо такі:

1. Добір та селекція педагогів за критерієм не лише педагогічної компетентності, а й особистісної яскравості, творчої вдачі кандидата.

2. Спрямованого культивування такого стилю педагогічної діяльності вчителя як партнерство, що розуміється як спільна освітня творчість з учнями.

3. Виявлення індивідуальних особливостей обдарованого школяра. Пошук точки особистісного зростання учня (обдарованість учня може проявлятися не у всіх видах діяльності та не в будь-яких навчальних предметах).

4. Розвиток не професіонала, а особистості (видатні досягнення дітей, підлітків забезпечуються іншою структурою здібностей, ніж професійні успіхи дорослих, але схожим набором життєвих компетенцій).

5. Виховання мотивації соціальної самореалізації обдарованих школярів, орієнтація їх на пошук власної місії в суспільстві, розвиток лідерських якостей.

6. Організація заняття за типом «вільного класу» (вільний рух, вільне обговорення, вільний вибір видів робіт).

7. Забезпечення малих розмірів навчальних груп (не більше 10).

8. Не форсування навчання обдарованих (особливо там, де учень стикається з труднощами).

9. Організація заняття учнів за індивідуальним розкладом.

10. Формування коректних відносин серед учнів та педагогів, не допущення між ними проявів агресивності, мобінгу з боку вчителів, однолітків.

11. Запровадження навчальних програм, які відкривають простір для творчості (примат самостійної роботи, світоглядний зміст програмних питань курсу, проектний підхід до організації навчання).

12. Індивідуальна психологічна допомога (психологічна робота з особистісними проблемами обдарованих).

13. Спеціальна допомога (засоби та способи усунення проявів десинхронії розвитку обдарованих).

14. Організація загального моніторингу соціалізації і розвитку кожного учня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переважна частина наведених принципів покладена в основу створення технології акмеологічної системи освіти обдарованих учнів в українському гуманітарному ліцеї (УГЛ) Київського національного університету імені Тараса Шевченка. З 2010 року в цьому закладі для обдарованих учнів за нашим науковим консультуванням здійснюється експериментальне дослідження за темою: «Теоретико-методичні умови інноваційного розвитку акмеологічного ліцею» (Науковий керівник проекту – директор ліцею, к.п.н., народний учитель України, Г.С. Сазоненко, науковий консультант – Власова О.І.).

Метою дослідження є розробка та експериментальна апробація моделі акмеологічної системи ліцею, орієнтованої на цілісний розвиток особистості обдарованих учнів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що інноваційний розвиток акмеологічного ліцею та його вихованців буде ефективним за умов: розробки та апробації концептуальної моделі особистісно духовно та соціально зрілого випускника акмеологічного ліцею; створення акмеологічного освітнього простору ліцею; запровадження систем акмевиховання та акменавчання, в тому числі здоров'язберігаючих акметехнологій; розробки та апробації професійної моделі учителя-акмеолога; створення системи управління акмеологічним навчальним закладом; забезпечення ефективної педагогічної взаємодії «учитель-учень» в акмеологічній системі ліцею.

Розробка та реалізація акмеологічної системи ліцею як сучасного осередку освітньої соціалізації обдарованих учнів орієнтовано на забезпечення *життєвого успіху* його учнів. Останній розуміється як неподільна гармонія їхньої особистої самореалізації й суспільного успіху. Педагогічний успіх колективу вчителів вимірюється повнотою реалізації зазначених чинників акмеологічної системи ліцею, які сприяють успішному саморозвитку та інтеграції в українське суспільство обдарованих учнів [1].

Упродовж 2012-2015 років співробітниками лабораторії психолого-педагогічних основ управління освітнім процесом УГЛ проводилось емпіричне дослідження особистісної зрілості та життєвих компетенцій вихованців ліцею (експериментальна група) та учнів загальноосвітніх закладів Печерського району міста Київ (контрольна група). Обсяг вибірки: 278 учнів ліцею та 281 учень загальноосвітніх шкіл. Дослідження проводилося в логіці формульованого експерименту, із застосуванням організаційних методів «повздожжних зрізів» (досліджувався кожен учень протягом усього навчання) та «поперечних зрізів» (порівнювались показники особистісної зрілості та життєвих компетенцій учнів експериментальної та контрольної груп за роками навчання). Для обох груп використовувалася єдина програма психодіагностичного обстеження, до якої включені: методика комплексної діагностики особистості (16 PF Кеттела), методика соціалізованості учнів М.М. Рожкова, соціально-психологічної адаптації Роджерса і Даймонда, діагностики особистісної креативності Є.Є. Тунік, методика «Ясність Я-концепції» Кемпбела; опитувальник цінностей Ш. Шварца, методика структури навчальної мотивації учня М.В. Матюхіної, дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн у модифікації А.М. Прихожан та ін., а також індивідуальні показники успішності та освітніх досягнень учнів.

Результати формульованого експерименту, отримані в ході дослідження, показали істотні розбіжності (розраховувався критерій Стьюдента) в показниках особистісної зрілості учнів ліцею 2012 та 2015 років навчання: її когнітивної ($p=0,012$),

емоційно-вольової ($p=0,007$) та мотиваційно-ціннісної ($p= 0,025$) складових. У розвитку діяльнісної складової зафіксована позитивна тенденція (8%). Порівняно з контрольною групою в ліцеїстів зафіксовані значуще вищі показники розвитку когнітивного ($p=0,023$), емоційно-вольового ($p=0,031$) та діяльнісного ($p=0,014$) компонентів соціальної зрілості, натомість у показниках мотиваційно-ціннісної складової відмінності виявлено не було.

Які зміни в розвитку життєвої компетентності учнів інспірує експериментальна педагогічна акмесистема? Для виміру становлення основних складових життєвої компетентності обдарованих учнів у роботі була розроблена спеціальна критеріальна мапа, на основі якої отримані результати самозвіту ліцеїстів та учнів загальноосвітніх шкіл щодо рівня розвитку у них таких компетентностей. (Їх середні значення у вибірках ліцеїстів різних років навчання представлені в таблиці 1).

Таблиця. 1

Середні значення компонентів життєвої компетентності ліцеїстів 2012 та 2015 років навчання

	Самоосвітня	Загальнокультур-турна	Здоров'язбережу-вальна	Соціальна	Інформаційно-комунікативна	Підприємницька
Ліцеїсти 2012	61*	66*	65*	67*	85	61
Ліцеїсти 2015	67,5*	71*	75,25*	73,5*	89,75	62

Статистичний аналіз виявив достовірну різницю між наступними показниками життєвої компетентності учнів ліцею 2012-2015 р.: самоосвітня: $p=0,035$; соціальна: $p=0,027$;

загальнокультурна: $p=0,015$; здоров'язбережувальна: $p=0,003$. Незначно збільшилась у них інформаційна компетентність, яка є найбільш розвиненою у ліцеїстів, та підприємницька, що має найнижчі показники динаміки становлення.

Нарешті, зафіксована наявність статистично значущої різниці між учнями ліцею та загальноосвітніх шкіл в показниках кращої сформованості в ліцеїстів самоосвітньої компетентності ($p = 0,038$, що у відсотковому вираженні складає 8%), загальнокультурної ($p= 0,006$, різниця у відсотках склала 30%), компетенції здоров'язбереження ($p= 0,024$, різниця складає 33%), соціальної компетенції ($p=0,004$, при різниці у 23%). У формуванні інформаційної компетентності зафіксовано тенденцію до більшого зростання її сформованості у ліцеїстів (89,5% проти 83%), але ця розбіжність не досягає статистично значущої величини. А дані за підприємницькою компетентністю виявилась вищими у звичайних школярів (64,5%) проти 62% у ліцеїстів, але і ця розбіжність не є статистично значущою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дані констатувальних зрізів формувального експерименту з розвитку цілісної особистості обдарованого учня дозволяють стверджувати, що розроблена акмеологічна система роботи ліцею: 1) в основному відповідає потребам розвитку й самореалізації особистості обдарованих учнів, а також сучасному етапу розвитку українського суспільства, держави; 2) забезпечує успіх у реалізації поставлених завдань (колективний – закладу, індивідуальний – майже кожного випускника); 3) є продуктивною (у найстисліший термін, із найменшими ресурсами забезпечує позитивний результат); 4) по суті своїй відповідає ідеям гуманізації (в організації освітнього середовища) та демократизації української освіти.

Список використаних джерел

1. Акмеологія шкільної освіти: науково-методичний посібник / За заг. ред. Г.С. Сазоненко. – К. : «Основи». – 2010 – 560 с.
2. Bandura A. Self –efficacy: Toward a unifying theory of behavior change / A.Bandura. – Psychological Review. – 1977. – 84. – P.191–215.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку / О.І. Власова. – К., 2005. – 308 с.
4. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М. : «Наука», 1986. – 158 с.
5. Российский менталитет / Ред. К.А. Абульханова-Славская. – М. 1997. – 332 с.
6. Селигман Мартин Э.П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / Перев. с англ. — М. : Издательство «София», 2006. – 368 с.
7. Теплов Б.М. Ум полководца / Б.М. Теплов // Избранные труды в 2-х томах. – М. : «Педагогика», 1985. – Т. 1. – С.223–305.
8. Fromm E. The revolution of hope / E. Fromm. – New York : Harper and Row, 1968.
9. Peterson C. Character Strengths and Virtues / Christopher Peterson, Martin E. P. Seligman. – Oxford: Oxford University Press, 2004
10. Ryff C.D. Positive health: Connecting well-being with biology / C.D. Ryff, B.H. Singer, G.D. Love // Philosophical Transactions of the Royal Society of London. – В. 2004. – Vol. 359.

Е.И. Власова

АКМЕОЛОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ОДАРЕННОГО УЧАЩЕГОСЯ КАК ЦЕЛОСТНОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье на основе теоретического анализа обобщены базовые характеристики социализированной и жизненно успешной личности, которые в совокупности обеспечивают реализацию широких социальных интересов одаренной личности и других людей; выделен ряд организационно-методических принципов, на которых должна базироваться деятельность образовательных учреждений для одаренных, чтобы способствовать успешной социализации таких лиц и достижению ими жизненного успеха, представлены результаты экспериментального исследования оптимальных условий эффективной образовательной социализации и развития целостной личности одаренных школьников в условиях специально созданного акмеопространства гуманитарного лица.

Ключевые слова: *одаренность, образовательная социализация, развитие одаренных школьников, акмеологическая система лица.*

O. Vlasova

**ACMEOLOGICAL MODEL TO THE DEVELOPMENT
OF GIFTED STUDENT AS A WHOLE PERSON**

On the basis of theoretical analysis the article conceptualizes the basic characteristics of a successful life and socialized personality i.e. his humanity, wisdom, openness to the broad social experience, creativity, autonomy and subjectivity, courage and temperance, justice and transcendence as the orientation of human social behavior cultural, moral standards and spiritual development which together ensure the implementation of broad social interests of a talented individuals and others; identifies a number of organizational and methodological principles on which should be based the activities for gifted education institutions to facilitate the successful socialization of such persons and the achievement of success in life; The results of an experimental study of optimal conditions for effective educational socialization and the development of the whole person gifted students in a specially created acmespace of Lyceum are submitted.

Keywords: *talent, education socialization, development of gifted students, acmeological system of lyceum*

Надійшла до редакції 16.06.2015 р.